GLOSAREA NUMELOR PROPRII ÎN VECHILE TRADUCERI ROMÂNEŞTI ALE *BIBLIEI*[*]

DR. ANA-MARIA GÎNSAC
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi
anamaria_gansac@yahoo.com

Abstract: Marginal notes of varying nature (explanatory, exegetical, indicative) and importance are to be found in the first Romanian translations of the *Bible* from the 17th century. Written in the margin, side by side with the original textual reading, the alternative proposed is usually synonymous with the word from the text. Sometimes, rather than a synonym, they seem to correct some errors of interpretation by confronting several versions available at the time (in Greek, Latin, Slavonic or Hebrew languages). Some of this explanations are related to proper names.
Keywords: glosses, proper names, *Bible*, philology

Marginile textelor au constituit dintotdeauna locul potrivit pentru înregistrarea unor explicaţii şi completări privind textul *Bibliei*, începând cu textul ebraic, continuând cu traducerea acestuia în limbile greacă şi latină, iar apoi în limbile vernaculare. Având, la început, funcţia de a explica/ interpreta un singur termen biblic, *glosele* (gr. *γλοῶσσα*, att. *γλοῶττα* 'the tongue or organ of speech' şi, apoi, 'a tongue or language', potrivit LIDDELL-SCOTT) au fost înregistrate mai întâi între rândurile textului (interlinear), apoi, extinzându-se la fragmente mai mari de text, au fost notate pe margine (CE, VI: 586).

Termenul *glosă* este utilizat în literatura românească de specialitate pentru mai multe tipuri de însemnări, de la explicaţii aduse unor termeni neclari, până la comentarii, adăugiri, corecturi, trimiteri la alte fragmente biblice, ajungând să desemneze aproape orice tip de notaţii marginale.

Mario Roques, identifică, în *Palia* de la Orăştie (1581-1582), diverse tipuri de „glose": (a) les uns sont des explications de mots et doivent appartenir en propre au traducteur roumain; (b) d'autres sont destinées à faire connaître ou à expliquer des mots hébreu; (c) quelques-unes enfin sont de véritables commentaires du texte; (d) „les traducteurs roumains se sont bornés à changer l'ordre des mots et à donner au nom de S. Jean Chrysostome une forme plus familière à leur public" (Roques 1908: LIII).

Foarte cunoscute sunt şi studiile asupra notelor sau gloselor marginale din *Noul Testament* de la Bălgrad (1648) ale lui G. Ţepelea şi Dragoş Şesan. În cadrul acestora sunt incluse explicaţii ale unor nume proprii precum: *Mamon* = „sireneaşte: *Lăcomia*

[*] **Acknowledgements**: Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului post-doctoral nr. 456/2010, *Onomastică biblică românească. Studiu lingvistic şi filologic*, finanţat de CNCSIS–UEFISCSU.

BDD-A19608 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-11-14 08:07:21 UTC)

lumii" (Mat. 6:24); *Tavita* = „greceaşte *Dorcas*" (Fapte 9:36); *Mercurie* = „Ermiia" (Fapte 14:12); *Diana* = „în greceaşte *Artemida*, dumnedzoaia Asiei" (Fapte 19:24); *Betfaghiia* = „ce se zice Casa Izvorului" (Mt. 21:1); *Gheennei* = „Matca focului" (Mat. 23:15); *Iupiter* = „greceaşte, Diapon" (Fapte 14:12); *Tessalonic* = „Solun" (Fapte 17:1); *Adria* = „în Marea Adriei" (Fapte 27:27) etc. Alături de altele, aceste glose indică faptul că traducătorii au utilizat, ca sursă principală, originalul grecesc la a cărui autoritate recurg ori de câte ori găsesc o nepotrivire cu alte versiuni, în Transilvania circulând şi textul latin al *Vulgatei*. Faptul că traducătorii au avut în faţă şi un exemplar latinesc al *Bibliei*, o arată atât termeni precum *pretor*, *testament*, *ţeremonie*, *vers*, *scriptură* etc., precum şi o serie de nume proprii greceşti latinizate: *Diana*, *Mercurie*, *Jupiter* (Ţepelea 1963: 282).

Alexandru Gafton discută termenul *glosă* şi actul glosării în corelaţie cu cel al traducerii, ca practică datorată nevoilor înţelegerii textului, care „aduce necesare corecţii şi nuanţări (...) în scopul înţelegerii depline a textului, în modul cel mai profund şi real" (Gafton 2005: 45). Lărgind sfera conceptuală a termenului, autorul remarcă existenţa mai multor tipuri de glose: explicative, completive şi orientative. Primele corectează diverse erori de interpretare prin confruntarea mai multor versiuni disponibile în epocă, următoarele au rolul de a întregi textul, fiind cerute de limba în care se traduce, iar cele din urmă ţin de componenta persuasivă a textului.

Glosele din manuscrisele româneşti ale *Bibliei* 45 şi 4389 sunt note lexicale, gramaticale şi, foarte rar, exegetice inserate pe marginea textului propriu-zis, potrivit modelului textului occidental al *Vulgatei* şi, mai târziu, al *Septuagintei* tipărite în mediul protestant. Adăugate, de obicei, în cursul reviziilor şi copierilor succesive ale unui text biblic, glosele marginale au servit la precizarea unor termeni mai puţin cunoscuţi (de natură doctrinară, ritualică, istorică) ori regionali, constituind o rezolvare a unei dificultăţi a textului (adăugarea, corectarea, explicarea unor cuvinte sau pasaje etc.). Marcate prin vrahii (˘) sau prin săgeţi orientate în jos (↓), glosele sunt însoţite uneori de precizări cu privire la sursele utilizate în procesul traducerii: „greceaşte, îl chiema...", „în greceaşte...", „aceastea la latini nu sunt, iar la greci şi la sloveani sunt..." (NTB), sau „în izvodul grecesc şi latinesc...", „***оу слав./ лат./ грєк.***...", „la latini zice ..." (ms. 4389) etc.

Glosarea strict a numelor proprii din primele manuscrise integrale ale Vechiului Testament este neinvestigată, poate şi din cauza faptului că aceste texte sunt editate parţial. În cadrul articolului de faţă ne propunem să semnalăm câteva dintre glosele biblice referitoare la nume proprii din cele două manuscrise româneşti ale Vechiului Testament, propunând, apoi, o clasificare a acestora din perspectiva tehnicilor de echivalare ale numelor proprii biblice în limba română.

Ms. 45, de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române, este o copie după versiunea „Milescu revizuită" din secolul al XVII-lea a Vechiului Testament, tradus după *Septuaginta*, ediţia Frankfurt, din 1597, fiind prima traducere integrală a acestuia existentă în limba română. Ms. 4389 (secolul al XVII-lea), de la Biblioteca Academiei Române, din Bucureşti, conţine textul Vechiului Testament tradus în limba română de Daniil Andrean Panoneanul după textul slavonesc al *Bibliei* de la Ostrog (1581), *Biblia ad vetustissima exemplaria castigata*..., tipărită la Antwerp, în 1565

BDD-A19608 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-11-14 08:07:21 UTC)

(sau poate o reeditare din 1583 sau 1624) şi traducerea lui Nicolae Milescu, nerevizuită, efectuată la Constantinopol (Andriescu 1988: 14). Paternitatea acestei traduceri a fost stabilită de Ursu (2003), comparând limba ms. 4389 cu cea din *Îndreptarea legii*, scriere atribuită mitropolitului Daniil Panoneanul. Un rol important în această privinţă l-a avut analiza unora dintre cele peste trei sute de glose marginale „cu conţinut filologic" din ms. 4389, în care traducătorul semnalează unele diferenţe existente între sursele (în limba slavonă, greacă şi latină) utilizate de traducător.

1. Exemple de nume proprii în glosele marginale din ms. 4389:

I Mac. 1:2	*Eláda*	*Ţara Grecească*
I Mac. 4:15	*Asarimoth*	*ot лат. Ghezeron*
I Mac. 5:8	*Ţara Ovreiască*	*Iúda*
I Mac. 5:18	*Ţara Ovreiască*	*Iúdei*
I Mac. 5:53	*Ţara Iúdei*	*Ovreiască*
I Mac. 11:28	*Ţara Jidovească*	*Iúdei*
I Mac. 4:61	*Edómului*	*Iduméei*
I Mac. 6:5	*Persída*	*Ţara Cazâlbăşască*
II Mac. 9:1	*Persída*	*Ţara Cazâlbăşască*
I Mac. 8:2	*Galátia*	*Franţa*
I Mac. 11:34	şi ale *Ramathémului*	*ot слав. şi ale Atherémului*
I Mac. 12:7	*Dárie*	*ot лат. Arie*
I Mac. 12:20	*Dárie*	*Árie*
I Mac. 13:27	*Asaramel*	*ot слав. Ierusalim*
II Mac. 3:5	*Siriei*	*ot лат. Chilichiei*
II Mac. 6:2	*Diia*	*ot лат. Iovis*
III Rg. 9:13	„şi le puse numele *pământul Havúlului*"	*ot гре[к] hotarului*
Deut. 2:20	*Ţara Rafaínilor*	*uriiaşilor*
Isa. 7:1	*Síriei*	*Arámului*
Isa. 19:18	cetatea *Asedéculuí*	*soarelui*
Isa. 20:1	*Tarthan*	*Nathan*
Isa. 36:1	*ale Iúdei*	*jidovești*
Zah. 14:4	„muntele *Eleónului*"	*Măslinilor*
I Mac. 10:1	*Antioh Epifan*	*Antioh trúfaşul*
I Rg. 30:14	„laturile *jidovești*"	*Iúdei*
I Rg. 21:7	„numele lui era Doic *Sirínul*"	„la latini zice *Iduméul*"
Jud. 5:30	„prada *lui Sisar*"	*Sisárei*
II Par. 25:12	„feciorii *lui Iúda*"	*Iúdei*

2. Exemple de nume proprii în glosele marginale din ms. 45:

Gen. 31:46	„mâncară acoló pre *movilă*"	*Movila Mărturiei*
Gen. 32:31	„*Chipul* lui Dumnedzău"	*Videniia*
Gen. 41:30	*Misíriul*	*Eghípetul*

BDD-A19608 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-11-14 08:07:21 UTC)

Gen. 50:11	*Plângerea Eghipteanilor*	*Eghiptului*
Iş. 6:15	*Sáhar*	Deasupra literei *h*, marginal: *a.*
Num. 15:38	*Iehoni*	„Acestu nume, unii dzic *Iehoni*, iar alţii *Iefonni*, alţii *Iefthonni*”.
Num. 32:3	*Nadav*	Deasupra literei *d*, marginal: *v.*
Num. 32:35	*Sofan*	Deasupra literei *n*, marginal: *r.*
Num. 34:8	*Sadadá*	*Saradac*
Iis. Nav. 6:17	*Domnului puterilor*	*Savvaoth*
Iis. Nav. 10:3	*Feraan*	*Fidon*
Iis. Nav. 10: 5	*Amglon*	*Odolam*
Iis. Nav. 10:10	*Vethgron*	*Oronin*
Iis. Nav. 10:11	*Vethoron*	*Oronin*
Iis. Nav. 10:23	*Eglon*	*Odolam*
Iis. Nav. 10:34	*Aglon*	*Odolam*
Iis. Nav. 10:37	*Eglon*	*Odolam*
Iis. Nav. 11:1	*Iavin*	*Iavis*
Iis. Nav. 11:1	*Madon*	*Maron*
Iis. Nav. 11:1	*Simeron*	*Simoron*
Iis. Nav. 11:2	„la munte la *Ravath*”	*şi la Aravá*
Iis. Nav. 11:2	*Hineréth*	*Chineróth*
Iis. Nav. 11:2	*Nefeddor*	*Fanaeddor*
Iis. Nav. 11:8	*Masrefoth-Maim*	*Maseron*
Iis. Nav. 11:8	*Masifá*	*Massoh*
Iis. Nav. 11:17	*Alac*	*Helhá*
Iis. Nav. 11:17	*Valgad*	*Valagad*
Iis. Nav. 11:21	*Anov*	*Anavoth*
Iis. Nav. 11:22	*Asidoth*	*Asidó*
Iis. Nav. 12:3	*Vithsimoth*	*Asimóth*
Iis. Nav. 12:7	*Aloc*	*Helhá*
Iis. Nav. 12:7	*Siira*	*Siir*
Iis. Nav. 12:14	*Ermá*	*Ermáth*
Iis. Nav. 12:16	*Machída*	*Iláth*
Iis. Nav. 12:17	*Apfu*	*Tafút*
Iis. Nav. 12:20	*Samvron-Marron*	*Mamvroth*
Iis. Nav. 12:20	*Ahsaf*	*Azif*
Iis. Nav. 12:21	*Thanah*	*Zahac*
Iis. Nav. 12:21	*Maghedon*	*Maredoth*
Iis. Nav. 12:22	*Chedes*	*Cades*
Iis. Nav. 12:22	*Ieconam*	*Iecom*
Iis. Nav. 12:23	*Addor*	*Odollam*
Iis. Nav. 12:23	*Nafáthdor*	*Fenneddor*
Iis. Nav. 13:4	*Afíca*	*Afec*
Iis. Nav. 13:5	*Gamvlí*	*Galiáth*
Iis. Nav. 13:6	*Masrefoth-Maim*	*Memfomaim*
Iis. Nav. 13:11	*Mahathí*	Deasupra silabei *-thí*, marginal: *-tí.*
Iis. Nav. 13:11	*Elha*	*Esha*
Iis. Nav. 13:17	*Devo*	*Devon*

BDD-A19608 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-11-14 08:07:21 UTC)

Iis. Nav. 13:17	*Vamoth*-Vaal	*Vemon*
Iis. Nav. 13:17	*Velmon*	*Meelvóth*
Iis. Nav. 13:18	*Iasá*	*Vasan*
Iis. Nav. 13:18	*Chedimoth*	*Vachedmoth*
Iis. Nav. 13:19	*Caríthiarim*	*Cariathim*
Iis. Nav. 13:19	*Sior*	*Sion*
Iis. Nav. 13:19	*Enac*	*Enav*
Iis. Nav. 13:20	*Vethfagor*	Deasupra literei *-a-*, marginal: *-o-*.
Iis. Nav. 13:20	*Vithsimúth*	*Vetthasemoth*
Iis. Nav. 13:21	*Rocom*	*Rovoc*
Iis. Nav. 13:21	*Revec*	*Rové*
Iis. Nav. 13:25	*Raváth*	*Arad*
Iis. Nav. 13:26	*Ramóth*	*Aravoth*
Iis. Nav. 13:26	*Masfa*	*Massifá*
Iis. Nav. 13:26	*Manim*	*Maan*
Iis. Nav. 13:26	*Davir*	*Devon*
Iis. Nav. 13:27	*Vithnamrá*	*Venthanavrá*
Iis. Nav. 13:27	*Sohóth*	*Sokhothá*
Iis. Nav. 13:28	*Manaim*	*Maan*
Iis. Nav. 15:3	*Esron*	*Asoron*
Iis. Nav. 15:3	*Addará*	*Saradá*
Iis. Nav. 15:6	*Vithaglá*	*Vethaglaam*
Iis. Nav. 15:6	*Veor*	*Veon*
Iis. Nav. 15:10	*Siir*	*Assar*
Iis. Nav. 15:14	*Siseu*	*Susí*
Iis. Nav. 15:14	*Tholmaí*	*Tholamí*
Iis. Nav. 15:19	„pământul despre *răsărit*”	*Naghev*
Iis. Nav. 15:19	*Goláth-Maim*	*Votthanis.*
Iis. Nav. 15:19	*Golath-Maim*	*Gonethlan*
Iis. Nav. 15:19	*Golath*	Trimitere la explicaţia anterioară.
Iis. Nav. 15:33	*Saará*	*Saárá*
Iis. Nav. 15:41	*Naamá*	*Naámá*
Iis. Nav. 15:62	*Oboran*	*Obohan*
Iis. Nav. 16:2	*Arhiataroth*	*Ahatarothí*
Iis. Nav. 16:3	*Iefletí*	*Aptelim*
Neem. 13:35	„a lăuda cu cântările *David*”	*lui*

3. Transferul majorităţii numelor proprii biblice din textele sursă în limba română s-a bazat, în special, pe *transcrierea* lor (naturalizare sau adaptare prin transcriere fonetică) din limba greacă, respectiv din slavonă sau latină în limba română. Unele nume traduse în textul sursă, au fost *traduse* şi în limba română. Există, însă, şi cazuri în care numele (de locuri) au fost *substituite* prin altele existente, în limba română, pentru anumite realităţi denominative (de exemplu: *Grecie/ Ţara Grecească*, pentru *Elada*).

Pornind de la semnificaţia termenului *glosă* (‘explicaţie, interpretare’), încadrăm în categoria gloselor marginale numai referinţele de tip explicativ. Nu vom

BDD-A19608 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-11-14 08:07:21 UTC)

înregistra, aşadar, precizările care ţin de completarea marginală a unor nume proprii care lipsesc din text sau sunt inserate în scurtele titluri care se dau unor fragmente biblice. Raportat la procedeele de traducere menţionate mai sus, am înregistrat cinci tipuri de glose.

3.1. Glose care echivalează un nume propriu opac din punct de vedere semantic printr-un nume propriu cunoscut în limba română sau cu o bază populară:

a) toponimul *Eláda* (ms. 4389) este explicat frecvent printr-un echivalent românesc, probabil mai cunoscut, *Ţara Grecească* (ţară + un determinant adjectival);

b) *Persída* (ms. 4389), cf. gr. *Περσίδα* (SEPT.) şi sl. ***персиѧ*** (OST.) este explicat în unele note marginale prin *Ţara Cazálbăşască* (tc. *Kazyl-baš* 'cap roşu, persan', potrivit DLR);

c) *ale Iúdei* (VUL., SEPT.) este glosat *jidoveşti* (OST.);

d) invers, atunci când în text apare forma locală a unui toponim biblic, în notă este redată forma numelui preluată, prin transcriere, din original: *Ţara Ovreiască* (ms. 4389), pentru *Iúda* sau*Ţara Jidovească* (ms. 4389), pentru *Iúdei*;

e) Interesant este cazul numelui *Galátia*, glosat în ms. 4389 *Franţa*, probabil după ms. 45, unde *galatean* este confundat cu *franţoz*: *galatean* = *gal* = *franţoz*, echivalare specifică secolului al XVII-lea, potrivit lui Cândea (1970: 223).

3.2. Glose care dezopacizează numele propriu, prin traducere, în general oferită prin intermediul altei surse:

a) „şi le puse numele *pământul Havúlului*", glosat ***оу гре*** *hotarului*, în notă având traducerea gr. *ὅριον*, după ebr. *kabul* 'ţară de hotar';
b) „*Ţara Rafaínilor*" (ms. 4389), glosat *uriiaşilor*, după „terra *gigantum*" (VUL.);
c) „cetatea *Asedéculuĭ*" (ms. 4389), glosat *soarelui*, după „Civitas *solis*" (VUL.);
d) „muntele *Eleónuluĭ*" (ms. 4389), glosat *Măslinilor*, după „Montem *olivarum*" (VUL.);
e) „*Chipul* lui Dumnedzău" (ms. 45), cf. gr. *εἶδος*, glosat *Videniia*, variantă de traducere oferită, probabil, după OST.

3.3. Glose din ms. 4389 care echivalează numele din text prin nume proprii opace din punct de vedere semantic, oferite de alte surse:

a) împăratul *Síriei* (VUL.), glosat *Arámului* (OST.);
b) cetatea *Asedéculuĭ* (OST. şi SEPT.), glosat *soarelui*, cf. „civitas *Solis*" (VUL.);
c) *Tarthan* (VUL.), glosat *Nathan* (OST.);
d) *Sargon* (VUL.), glosat *Arná* (OST.);
e) „împăratul *mirseanilor*" (OST.), glosat *ethiopilor*, cf. lat. „rege *Aethiopiae*" (VUL.) şi gr. βασιλεὺς *Αἰθιόπων* (SEPT.);
f) antroponimul *Antioh trúfaşul* este glosat, cu litere latine, *Epifánis* (reprezentând, în textul latin, transliterearea formei greceşti *Ἐπιφανὴς* 'măreţ,

BDD-A19608 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-11-14 08:07:21 UTC)

glorios') *Nóbilis*, cf. lat. „Antiochi filius, qui cognominatus est *Nobilis*" (VULG.);

g) „și numele lui era Doic *Sirínul*" (SEPT.), glosat: „la latini zice *Iduméul*".

3.4. Glose care corectează forma ortografică a numelor proprii din text:

a) acest tip de corectură este destul de frecvent în ms. 45 (vezi *supra* exemplele din cartea *Iisus Navi*), în care formele preluate, în text, după o variantă a *Septuagintei* (Frankfurt, 1597), au fost corectate/ adaptate marginal după o altă ediție a textului grecesc (Londra, 1653) folosită de revizori;

b) antroponimul *Iehoni* (ms. 45) este explicat prin intermediul altor surse: „Acestu nume, unii dzic *Iehoni*, iar alții *Iefonni*, alții *Iefthonni*";

c) *Mahathí* (ms. 45), glosat *–tí*, corectând astfel silaba *–thí* a numelui din text;

d) în cazul lui *Golath* (ms. 45), se trimite la explicația marginală anterioară: *Golath Maim*, glosat *Gonethlan*;

e) „Plângerea *Eghipteanilor*", glosat *Eghiptului*, corectează numele preluat greșit din principalul text-sursă al ms. 45, *Septuaginta* de la Frankfurt (1597): gr. πένθος *αἰγύπτου*;

f) *Haguil* (ms. 4389) apare glosat *Haguil*, corectându-se, astfel, forma greșită din text.

3.5. Glose care aduc lămuriri privind forma gramaticală a numelor proprii din text:

a) „prada *lui Sisar*" (ms. 4389), glosat *Sisárei*;

b) „feciorii *lui Iúda*" (ms. 4389), glosat *Iúdei*;

c) „a lăuda cu *cântările* David" (ms. 45), glosat *lui*.

În cazul exemplelor *Sisárei* și *Iúdei* este notată, marginal, forma de genitiv-dativ cu articol enclitic a numelor masculine terminate în *-a*, *Sisara* și *Iuda*. În al treilea exemplu, antroponimul masculin *David* este articulat marginal, în text lipsind forma de genitiv-dativ. Lipsa articolului la genitiv-dativul unor nume proprii, fenomen specific ms. 45, este explicată de Ursu (2002: XII) prin „traducerea literală a textului *Septuagintei*, în care formele nearticulate ale genitiv-dativului numelor proprii abundă", fenomen cauzat, la rândul său, de faptul că textul grecesc sursă conține foarte multe nume proprii transliterate din ebraică și neadaptate la forma limbii grecești.

4. Concluzii

Datele analizate arată că, din perspectiva glosării marginale a numelor proprii, spre deosebire de ms. 45, care se caracterizează printr-un literalism extrem față de textul *Septuagintei*, fapt indicat de prezența emendărilor aproape exclusiv de tip formal la care sunt supuse numele proprii glosate, ms. 4389 „compilează sursele", fenomen vizibil reflectat în prezența marginală a unor traduceri preluate din alte surse și a

BDD-A19608 © 2012 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-11-14 08:07:21 UTC)

deselor substituiri ale numelor proprii din text prin nume existente în limba română, la momentul efectuării traducerii.

Bibliografie

Andriescu 1988: Alexandru Andriescu, „Locul Bibliei de la Bucureşti în istoria culturii, literaturii şi limbii române literare", în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Pars I, *Genesis*. Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 7-45.

Arvinte 2008: Vasile Arvinte, *Român, românesc, România, Studiu filologic*, Ediția a III-a, Casa editorială Demiurg, Iaşi, 2008.

Cândea 1979: Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

Gafton 2005: Alexandru Gafton, *După Luther. Traducerea vechilor texte biblice*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2005.

Pollidori 1998: Valentina Pollidori, „*La glossa* come tecnica di traduzione. Diffuzione e tipologia nei volgarizzamenti italiani della Bibbia", în Lino Leonardi [ed.], *La Bibbia in italiano tra medioevo e rinascimento. Atti del Convegno internationale Firenze*, Certosa del Galuzzo, 8-9 novembre 1996, Sismel Edizioni del Galluzzo, Firenze, 1998, p. 93-118.

Şesan 2002: Dragoş Şesan, *Noul Testament de la Bălgrad (1648). Carte de limbă şi simţire românească*, Editura „Pentru viaţă", Braşov, 2002.

Ţepelea 1963: G. F. Ţepelea, *Câteva precizări în legătură cu izvoarele şi glosele Noului Testament de la Bălgrad* (1648), în „Limba română", XII (1963), nr. 3, p. 274-282.

Ursu 2002: N. A. Ursu, „Noi informaţii privitoare la manuscrisul autograf şi la textul revizuit al *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul (Milescu)", în *Biblia 1688*, Vol. II, Text stabilit şi îngrijire editorială de Vasile Arvinte şi Alexandru Gafton, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2002.

Ursu 2003: N. A. Ursu, „Activitatea literară necunoscută a lui Daniil Andrean Panoneanul, traducătorul *Îndreptării legii* (Târgovişte, 1652)", în N. A. Ursu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Editura Cronica, Iaşi, 2003, p. 7-133.

Sigle

CE *The Catholic Encyclopaedia. An International Work of Reference* [...], Edited by Charles G. Herbermann *et. al.*, Robert Appleton Company, New York, Vol. VI, consultată electronic la adresa: http://oce.catholic.com/index.php?title=Scriptural_Glosses.

DLR *Dicţionarul limbii române*, 2010 [Ediţie anastatică după *Dicţionarul limbii române* (DA) şi *Dicţionarul limbii române* (DLR), Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi Sfetea, 1913-2005], Vol. I-XIX, Bucureşti: Editura

BDD-A19608 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-11-14 08:07:21 UTC)

Academiei Române.

LIDDELL -SCOTT — Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek – English Lexicon*. A New Edition Revised and Augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie et alii, With a Revised Supplement, Clarendon Press, Oxford, 1996.

SEPT. — *Τῆς θείας Γραφῆς, Παλαίας Δηλαδὴ καὶ Νέας Διαθήκης ἅπάντα. Divinae Scripturae nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia*, *Graece* [...], Frankofurti ad Moenum, apud Andreae Wecheli haeredes, 1597.

SEPT.$_1$ — *Ἡ Παλαία Διαθήκη κατὰ τους Ἑβδομηκόντα. Vetus Testamentum Graecum ex versione Septuaginta Interpretum* [...], Excudebat Rogerus Daniel, Londini, 1653.

ms. 45 — Biblioteca Academiei Române, manuscrisul românesc nr. 4389.

ms. 4389 — Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, manuscrisul românesc nr. 45.

OST. — ***Библиа сирѣчь книгы Ветхаго и Новаго Завѣта по ѩзыкоу словенскоу*** [...], Ostrog, 1581.

VUL. — *Biblia ad vetustissima exemplaria castigata*, Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, MDLXV.

BDD-A19608 © 2012 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-11-14 08:07:21 UTC)